

פרשת בשלח: הנהגת הקב"ה במציאות הטבעית

א. מים, רפידים ועמלק

בסוף הפרשה נאמר (שמות יז, ח): "וַיָּבֹא עַמְלֶק וַיִּלָּחֶם עִם יִשְׂרָאֵל בְּרִפְדִּים".
רש"י (שם) עומד על הסמיכות בין פרשיית מי מריבה, בה התלוננו ישראל על חוסר המים, לבין פרשיית עמלק:

סמך פרשה זו (מי מריבה) למקרא זה, לומר תמיד אני ביניכם ומזומן לכל צרכיכם, ואתם אומרים היש ה' בקרבנו אם אין?! חייכם שהכלב בא ונושך אתכם ואתם צועקים אלי ותדעון היכן אני.

משל לאדם שהרכיב בנו על כתפו ויצא לדרך, היה אותו הבן רואה חפץ ואומר, אבא טול חפץ זה ותן לי, והוא נותן לו, וכן שניה וכן שלישית.

פגעו באדם אחד, אמר לו אותו הבן ראית את אבא? אמר לו אביו, אינך יודע היכן אני?! השליכו מעליו ובא הכלב ונשכו.

והנה, **בבבלי סנהדרין** (קו ע"א) נחלקו מה הכוונה במילת 'רפידים':

מאי לשון רפידים?

רבי אליעזר אומר, רפידים שמה.

רבי יהושע אומר, שריפו עצמן מדברי תורה.

ובביאור דעת רבי יהושע כתב **רש"י** (שם ד"ה מפני):

מפני רפיון ידיים - של תורה ומצוות. והכי נמי רפידים רפיון ידיים הוא, כלומר מפני שרפו ידיים מן התורה בא עליהם עמלק.

לאור דבריו עולה שנחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע מהי הסיבה בגינה בא עמלק להילחם עם ישראל; האם מפני רפיון בלימוד התורה, כדעת רבי יהושע, או שמא הדבר הוא כעונש על נסותם את הקב"ה, כפי שהביא רש"י.

אולם, בדברי **המדרש** (ילקוט שמעוני, פרשת בשלח רמז רסא) הובאו את שני הטעמים יחדיו:
ויבוא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים - ע"י שרפו ידיהם מן התורה ומן המצוות, שהכתוב אומר ויקרא שם המקום מסה ומריבה, התחיל הקב"ה צווח על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה'.

וממשיך המדרש ומביא את משל האב ובנו, כפי שהובא לעיל בדברי רש"י.
ויש לעיין, מה השייכות בין רפיון לימוד תורה לבין ניסיון ישראל את הקב"ה האם הוא מצוי בקרבם, שבגינם באו עמלק להילחם עם ישראל?

ב. נס גלוי ונס בטבע

להבנת העניין יש לתמוה, כיצד יתכן הדבר שבני ישראל אשר ראו את מכות מצריים, יציאת מצריים וקריעת ים סוף, שאין ספק שנעשו בידי ה', יתמהו וישאלו 'הַיֵּשׁ ה' בְּקִרְבָּנוּ אִם אֵין?'¹ הביאור הוא, שיש ב' אופני הנהגה של הקב"ה בעולמו; הנהגה טבעית המתבטאת בשם 'אלוקים' המורה על הנהגת הקב"ה את עולמו בצורה של העלם והסתרה בטבע,² והנהגה מעל הטבע המבטאת בשם 'הוי-ה'.

מובן מאיליו, שכאשר רואים בחוש את ההנהגה הניסית בשידוד מערכות הטבע, כפי שהיה במכות מצריים וקריעת ים סוף, אין ספק שמתחזקת האמונה במציאות הקב"ה בקרבנו. אך בזמן בו אין ניסים גלויים אלא עולם כמנהגו נוהג, לא ניכרת טביעת יד הקב"ה במציאות. בעייתיות זו העלה הרמב"ן (שמות יג, טז):

ומן הניסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בניסים הנסתרים שהם יסוד התורה כלה, שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם ניסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם.

הרגלת ישראל בניסים גלויים המשדדים את מערכות הטבע יכולה להביא לידי חסרון בהבנה שהקב"ה מנהיג את עולמו גם בצורת הנהגה טבעית, כאשר עולם כמנהגו נוהג ונראה כביכול שהקב"ה לא מנהיג את עולמו.³

לאור זאת נראה שזו הייתה טעותם של ישראל לאחר מכות מצריים וקריעת ים סוף, בהן ראו את היד הגדולה והניסים הגלויים של הקב"ה, אך שאלתם 'הַיֵּשׁ ה' בְּקִרְבָּנוּ אִם אֵין' היא האם הנהגת הקב"ה את עולמו, כפי שניכרת הנהגתו בהנהגה הניסית ומתבטאת בשם הוי-ה, שייכת גם בתוך העולם החומרי והגשמי, 'בקרבנו', האם מנהיג הוא הבורא ומשגיח גם על עולם הטבע.

ג. התורה וישראל בגילוי ההנהגה

טעותם זו של ישראל באה להם בעקבות רפיון ידיהם בתורה. יסודו של מתן תורה היה לפרסם את הנהגת הקב"ה בעולם הטבע, שהרי התורה היא מציאות הנהגת העולם והיא היוותה את התשתית לבריאתו, "אִיסֶתְכֵל בְּאוֹרֵייתָא וּבְרָא עֲלֵמָא".⁴ הסתכלות הקב"ה בתורה שמכוחה ברא את העולם מורה על הנהגת הקב"ה את עולמו גם באופן של הנהגת הטבע, בהשלטת האלוקות על ענייני הטבע, כפי שהתבטא הדבר בפסוק: "בְּרָאֲשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ",⁵ שם 'אלוקים' המורה על הנהגת הטבע, בזמן ההעלם בו העולם נוהג כמנהגו, מופיע במציאות הטבעית בבריאת העולם. השלטת הנהגתו של הקב"ה בענייני העולם הזה באה ע"י ישראל והתורה, כדברי רש"י (בראשית א, א): "בשביל התורה שנקראת ראשית דרכו, ובשביל ישראל שנקראו ראשית תבואתו".

¹ שמות (יז, ז).

² שו"ת חכם צבי (סימן יח).

³ ראה: רמב"ם (מורה הנבוכים, ח"ב פרק כט), שהנס לא יתמיד. וטעמו של דבר, שמטרת הניסים הגלויים היא להוכיח שגם באופן שהמציאות נוהגת כרגיל, עדיין נמצאת השגחתו של הקב"ה בעולם, וזו ההנהגה הטבעית.

⁴ זוהר (ח"ב תרומה קסא ע"א).

⁵ בראשית (א, א).

כלומר, השילוב בין ישראל לבין התורה, בזמן שמקיימים הם את התורה, מעיד במציאות הטבעית על הנהגת הקב"ה את עולמו. אולם, בעת שישראל מרפים ידיהם מהתורה, ישנה האפלה וחוסר גילוי בהנהגת הקב"ה בעולם.

ברפידים רפו ידיהן של ישראל מהתורה, חשבו שניתן לקבל את התורה רק במצב עילאי כפי שהיה במתן תורה, מצב בו היו משוללים מענייני הטבע והגשמיות, מצב בו ההנהגה הניסית של הקב"ה בעולמו הייתה בשיאה - רק אז, חשבו, ניתן לקבל את התורה ולקיימה, אך במציאות הטבעית בה עולם ההסתר שולט, לא תתכן קיומה של תורה.

אשר לכן, בהגיעם לרפידים וחסרו להם העניינים הגשמיים הטבעיים, "וַיֹּאֲבִין מִיָּם לְשֹׁתֵת הָעָם"⁶, החל העם לריב עם משה ולנסות את הקב"ה, האם אכן הקב"ה מנהיג ומשגיח במציאות הטבעית, במקום בו עולם כמנהגו נוהג, ובדרך הטבע אין מיס לשנות, האם גם בצורה כזו ניתן לקיים את התורה דרכה ניתן לגלות על מציאות ה' בטבע.

מריבה זו של ישראל וניסיונם את הקב"ה בשאלה מהותית על הנהגתו במציאות נוצרה מחמת רפיון ידיהם מלימוד תורה, שהרי, כאמור, התורה מגלה על הנהגת הקב"ה את עולמו במציאות הטבעית, כפי שהתבאר, והיה להם להשכיל זאת, אך מחמת רפיון התורה נחלשה גם האמונה בדבר זה ובאו לכלל ניסיון בהקב"ה.

ד. עמלק

העונש של מלחמת עמלק בא לאחר הניסיון האמור, דבר המבטא מידה כנגד מידה: עמלק כפר בהנהגה האלוקית במציאות הטבעית, דימה הוא שהשגחתו היא בשמים מעל, ואין השפעה של האלוקות במציאות הטבעית, דבר המתבטא בהגדרתו ע"י התורה "וְלֹא יָרָא אֱלֹהִים"⁷ ממילא, סירב עמלק להכיר במציאות ישראל כמבטאים את הנהגת הקב"ה במציאות הטבעית. רעיון זה התבטא במעשיו של עמלק שהיה מזנב בישראל, "חֹתֶךָ מִלּוֹת וְזֹרֶק כִּלְפֵי מַעֲלָה"⁸. הערלה מבטאת את החומריות והגשמיות, ובזריקתה לשמים ביטא עמלק את חוסר שייכותם של ישראל אל עולם החומר. לדבריו, שייכים הם ישראל לשמים, למציאות הרוחנית ואין להם להשפיע את הנהגת הקב"ה על המציאות הטבעית.

אשר לכן - "אין הכיסא שלם ולא השם שלם עד שיכרית זרעו של עמלק"⁹ שלמות הנהגת הקב"ה בעולם תהיה רק בהכרה המלאה שמנהיג הוא גם בענייני הטבע, דבר המצריך את מיגור עמלק. לאור זאת מובן הקשר בין רפיון ישראל ברפידים לבין העונש שבא להם ע"י מלחמת עמלק. משום שפקקו ישראל בהשגחתו של הקב"ה בעולם הטבע, בהנהגה הטבעית, נענשו ע"י עמלק המייצגים גישה זו.

לאור זאת נוכל להבין את דברי **המדרש** (ילקוט שמעוני, בשלח רמז רסד) המבאר את הסיבה בה בחר משה ביהושע כדי להילחם בעמלק:

ויאמר משה אל יהושע ולמה אמר ליהושע מפני שבא משבטו של יוסף, כתיב והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש תצא להבה מבית יוסף ותאכל קש של בית עשו, זה

⁶ שמות (יז, א).

⁷ דברים (כה, יח). ראה: רש"י (שם ד"ה ולא).

⁸ רש"י (דברים כה, יח ד"ה ויזנב).

⁹ מדרש (תנחומא פרשת כי תצא יא).

יהושע שהרג עמלק... זה כתיב בו ולא ירא אלהים וזה כתיב בו את האלהים אני ירא, יבוא זה ויפול ביד זה.

המלחמה בעמלק, שכפר בהנהגת הקב"ה את העולם הטבעי, תופקד בידי זרעו של יוסף אשר היטיב לבטא את מציאות הנהגת הקב"ה גם בענייני הטבע, הן בהיותו עבד והן בהיותו שליט במצריים, ביטוי החומריות והעלם הקדושה.¹⁰

ואכן, המלחמה בפועל בעמלק נעשתה באופן האמור בדברי **הבבלי ראש השנה** (כט ע"א):
והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל - וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך, כל זמן שהיו ישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את ליבם לאביהם שבשמים היו מתגברים ואם לאו היו נופלים.
בכך לימד משה את ישראל אמונה בהנהגת הקב"ה בעולם, שגם בענייני הטבע, בו לא ניכרת לעין הנהגתו יתברך, מ"מ על האדם לשעבד ליבו לשמיים ולהכיר שכל הקורות אותו הם מאת הקב"ה.

¹⁰ ניתן להבין את המשלת בית יוסף ללהבה (עובדיה א, יח): "וְהָיָה בֵּית יַעֲקֹב אֵשׁ וּבֵית יוֹסֵף לְהָבָה וּבֵית עֲשָׂו לְקֶשׁ וְדָלֶקוּ בָהֶם וְאֶכְלוּם וְלֹא יִהְיֶה שְׂרִיד לְבֵית עֲשָׂו כִּי ה' דִּבֶּר". ההבדל בין אש לבין להבה הוא בכך שהאש היא עצם הדבר ובחינתה היא מעל הטבע, לעומת הלהבה אשר אינה שם העצם של הדבר אלא כל חיותה היא מן הפתילה הנשרכת למטה ומעלה את השמן למעלה לקיום הלהבה. זו דרכו של יוסף, גם שהינו להבה של אש מ"מ יורד הוא למטה ושואב הוא את כוחות הקדושה גם מהמקומות הירודים ברמתם הרוחנית.